

RECENSIES

1277.04.16 B, waar in noot *e* een discussie volgt of een streepje nu als streepje op de *i* of als onderbrekingsstreepje dient geïnterpreteerd.

Ik wil deze recensie niet afsluiten zonder mijn oprechte waardering uit te spreken voor de eruditie van dit oorkondenboek. Het stelt in volle scherpte het probleem van de haalbaarheid van deze erudiete traditie voor de toekomst. Maar ook in die toekomst zal de accuratesse van de heer Harenberg goud waard blijven.

W. Prevenier

E. van Cauwenberghe, *Het vorstelijk domein en de overheidsfinanciën in de Nederlanden (15de en 16e eeuw). Een kwantitatieve analyse van Vlaamse en Brabantse domeinrekeningen* (Historische uitgaven Pro Civitate, 61; Brussel: Gemeentekrediet van België, 1982, 434 blz., BF950,—).

In deze studie - de uitgave van een doctoraatsthesis, in 1975 te Leuven verdedigd - tracht de auteur te meten op welke wijze de vorsten vanaf Filips de Stoute tot Filips II hun domein hebben gebruikt in het kader van hun financiële politiek. In welke mate was het domein geïntegreerd in de regeringsfinanciën en heeft de domaniale politiek de ontwikkeling van de overheidsfinanciën gestimuleerd? De middeleeuwse vorst behoorde zijn regering uit eigen middelen te betalen volgens het adagium 'le prince doit vivre du sien'. Met 'le sien' wordt het domein bedoeld. Naarmate de feodale structuren verzwakten en onregelmatige uitgaveposten zich opstapelden bleek het voor de vorst steeds moeilijker zijn uitgaven op het domein te verhalen. Het grote aandeel dat de Bourgondische vorsten nog uit hun domeinen wisten te puren brokkelde in de zestiende eeuw steeds meer af. Toch schommelde het zelfs in de achttiende eeuw nog rond de 15% van de totale staatsinkomsten. Voor de overheid was het domein een aantrekkelijke bron van inkomsten aangezien deze opbrengsten, door het vrij vaste en stereotype karakter - abnormale omstandigheden terzijde gelaten - betrekkelijk nauwkeurig konden worden begroot. Andere vormen van staatsinkomsten hingen duidelijk af van de welwillendheid van de onderdanen via de inspraak van de standen vertegenwoordiging.

Het bronnenmateriaal dat schrijver ter beschikking stond is zeer overvloedig, met als hoofdbron de traditionele, lokale domeinrekeningen, bewaard in het archief van de Rekenkamers, zowel te Brussel als te Rijsel. De auteur beperkt zich tot het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant. Binnen Vlaanderen zijn vijf representatieve testgebieden onderzocht: Deinze (met Petegem-aan-de-Leie en Drongen), Dendermonde, Ninove, Petegem-aan-de-Schelde en Sluis. Het waren duidelijk agrarische, kleinstedelijke of uitgesproken stedelijke domeinen. Voor Brabant zijn slechts twee, maar dan wel belangrijke, groepen onderzocht, namelijk Tienen en Turnhout. Deze verhouding, vijf Vlaamse voorbeelden tegen twee Brabantse is vreemd en wordt door de schrijver ook niet duidelijk verantwoord. -

Het boek bestaat uit twee grote delen. Het eerste is gewijd aan analyse en kritiek van de bronnen, deel twee behandelt de institutionele en financiële aspecten. In deel I bespreekt de auteur de elementaire comptabiliteit en de materiële en technische aspecten van de bron. Wat de inhoudelijke analyse betreft onderscheidt schrijver bij de gewone inkomsten deze van het oude en die van het moderne type. De eerste zijn de vaste inkomsten in geld en natura, voortvloeiend uit ver in de tijd opklimmende cijzen, rechten en renten van het domein, de moderne zijn de op-tijd-pacht gegeven domeingoederen, rechten en functies. Vooral de data van laatstgenoemde geven kostbare informatie in verband met de land-

bouwconjunctuur. De buitengewone inkomsten zijn veelal van tijdelijke aard. De uitga-ven, gewone en buitengewone, vertonen een minder vast patroon. Bij de gewone zijn er de rechten van personen en instellingen op het domein en verder de beheerskosten. Bij de buitengewone diensten dienen de afhoudingen voor schuldeisers van de schatkist te worden vermeld. Het gaat om betalingen, die gewoonlijk niet in relatie stonden met het domein dat betaalde. In de zeven testgebieden zijn al deze posten geanalyseerd. Na een onderzoek van de maten en gewichten en van de monetaire kwestie in domaniaal verband besteedt Van Cauwenberghe aandacht aan de representativiteit van het statistisch materiaal, graanprijis- en pachtprijsnoteringen. Deel I wordt afgesloten met een onderzoek naar de methodologische en statistische aspecten van de domeinstudie. De auteur heeft gebruik gemaakt van de informatica en verantwoordt zijn analyse en programma. Dit eerste deel kan men met recht als een platform voor het onderzoek van deel II beschouwen waarmee de eigenlijke studie aanvangt. Van Cauwenberghe beschrijft eerst de institutionele achtergronden. Hij onderzoekt de integratie van het domein in een administratief kader evenals de rol van de Rekenkamer in de financiële administratie van de domeingoederen, bestudeert grondig de ontvanger en zijn medewerkers en onderzoekt de ontwikkeling van het domeininkomen bij de financiering van het vorstelijk overheidsbeleid. Nam dit domeininkomen toe? Deze vraag wordt beantwoord aan de hand van een grondige analyse van de boekhouding van de geselecteerde domeinen. De auteur slaagt erin aan te tonen dat de inkomsten uit de domeinen een gunstige evolutie hebben gekend tot de grote crisis van het einde van de vijftiende eeuw. De Vlaamse graven hebben in de dertiende en veertiende eeuw de basis gelegd voor een sterk domaniaal beheer. De Bourgondische hertogen hebben van deze gunstige ontwikkeling gebruik gemaakt en haalden in de periode 1384-1477 uit de Vlaams-Artesische erfenis nagenoeg een kwart van hun totale inkomsten. Onder Filips de Stoute ging het domein in toenemende mate de centrale schatkist spekken. Het gold bovendien als een garantie bij het afsluiten van leningen door hoofdzakelijk Italiaanse bankiers. Onder Jan zonder Vrees droegen de domeinen in sterke mate bij tot de ontvoogding van de Bourgondische thesaurie tegenover de Franse schatkist. Filips de Goede kon van meet af aan putten uit financiële reserves aangelegd door zijn voorganger en ging de domaniale inkomsten krachtig inschakelen. Na zijn dood liet de derde Bourgondiër een aanzienlijk persoonlijk vermogen na. Vanaf Karel de Stoute stegen de overheidsuitgaven tot een nooit geziene hoogte waardoor de bijdrage van de domeinen in de totale uitgaven daalde tot een procentueel dieptepunt. Een domaniale politiek maakte plaats voor een vorstelijk absolutisme op fiscaal gebied. In tegenstelling tot zijn vader verliet Karel het politieke toneel met een zware hypotheek op zijn nalatenschap. Tijdens de zestiende eeuw werden de inkomsten van niet-domaniale oorsprong steeds belangrijker voor de financiering van de vorstelijke uitgaven.

Het werk wordt afgesloten met een Franse samenvatting, een beknopt zakenregister, de namen van de domaniale ambtenaren in de geselecteerde domeinen en de naamlijst van de ontvangers-generaal van Vlaanderen en Brabant. Ons inziens is hier ten onrechte de Franstalige versie van de eigennamen gebruikt. Het cijfermateriaal is handig opgeslagen in vijf microfiches, die men in bijlage aantreft evenals een kaart die de plaatsen vermeld in de tekst situeert. Een kaart van de zeven besproken domeinen was geen overbodige luxe geweest. De enorme hoeveelheid bronnenmateriaal door schrijver verzameld en met de computer verwerkt kan niet anders dan bewondering afdwingen. De grote moeilijkheid was voorzeker het overweldigende aanbod aan gegevens te synthetiseren. De overvloedige data verdrijven soms het zicht op het geheel. Toch is de auteur erin geslaagd zijn vrij dorre onderwerp helder en goed gestructureerd voor te stellen. Fundamenteel staat of valt de be-

RECENSIES

wijsvoering natuurlijk met de keuze van de zeven domeinen en men kan zich wel vragen stellen over de representativiteit van de selectie en de verhouding Vlaanderen-Brabant die 5:2 bedraagt. Men had zich ook kunnen afvragen waarom de Bourgondische vorsten van de Brabantse tak niet aan bod zijn gekomen. Overigens heeft het weinig zin aan detailkritiek te doen.

Deze studie bekrond met de geschiedenisprijs 1975 van het Gemeentekrediet van België, is een belangrijke bijdrage die een definitieve plaats inneemt naast ander baanbrekend werk betreffende het vorstelijk domein en de overheidsfinanciën in het zuiden, van historici zoals M.A. Arnould, M. Baelde, C. Bigwood, J. Craeybeckx, M. Martens, M. Mollat en anderen.

G. Asaert

NIEUWE GESCHIEDENIS

H.M. Beliën, e.a., *Een geschiedenis van Europa 1500-1815. Historisch overzicht* (Haarlem: Gottmer educatief, 1983, 366 blz., f49,50, ISBN 90 257 1607 5); D.J. Roorda, e.a., *Overzicht van de nieuwe geschiedenis. De algemene geschiedenis van het einde der middeleeuwen tot 1870* (Groningen: Wolters-Noordhoff, 1983, 388 blz., f59,75, ISBN 90 017 6213 1).

Terwijl gedurende vele jaren de universiteit en het hoger beroepsonderwijs zich moesten behelpen met Palmer en eventueel wat uitgebreidere Nederlandse schoolboeken, werden zij in 1983 verblijd met maar liefst twee overzichten van de Nieuwe Geschiedenis in onze eigen taal. Behalve dat ze bestemd zijn voor het tertiair onderwijs hebben de beide uitgaven nog meer gemeen: beide noemen ze zich een 'overzicht', beide zijn geschreven door een équipe, beide beginnen bij de Renaissance; ze zijn ongeveer even dik, ze zijn met een zekere bevalligheid geschreven (al lijkt me Roorda c.s. meer afgestemd op het jonge lezerspubliek), beide zijn geïllustreerd (bij Roorda c.s. hebben de illustraties zelfs een nummer), in beide hebben de illustraties geen functie.

Daarmee houdt de gelijkenis op. Het zijn, nog afgezien van de verschillende eindtermen, twee heel verschillende boeken geworden. En laat ik maar met de deur in huis vallen: het boek van Roorda c.s. is een grote aanwinst, het boek van Beliën en de zijnen niet. Allereerst is daar de inhoud waarvoor de équipes kozen. Voor Beliën c.s. werd dat Europa, preciezer West-Europa 'bij gebrek aan tijd aan de opleidingen en gebrek aan ruimte binnen de kaften van dit boek', zoals in het Voorwoord te lezen staat. Een niet geheel bevredigende argumentatie! Ik zwijg maar over de mondiale omvang der contemporaine geschiedenis, die de student doet vragen naar of zijn aandacht moet vestigen op de wereld van vroeger; evenmin zal ik spreken over de opdracht tot mondiale vorming die mede de geschiedenisleraren hebben. Maar hoe is het mogelijk dat een équipe van lerarenopleiders over deze punten het zwijgen bewaard heeft? Overigens, voor een beperking tot Europa - maar het werd vooral West-Europa - was nog wel wat te zeggen geweest, als 'Europa' een integrerend begrip was geworden. En de beperking tot West-Europa was nog te verdedigen geweest, indien de schrijvers dit deel van de wereld hadden behandeld als van speciaal belang voor Nederland en indien zij aan het Nederlandse gezichtspunt veel aandacht hadden gewijd. Helaas is onze nationale geschiedenis er maar bekaaid van afgekomen. Men leze de al te karige behandeling van de periode 1609-1648, men leze ook de opper-